

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

sena 1800-talets Rom finns han med i bakgrunden, churu författaren inte är medveten om förhållandet. En fransk romanförfattarinna och tidskriftsredaktör Juliette Adam gav på 1880-talet ut en serie skvallerkrönikor från europeiska huvudstäder under rubriker som *La Société de Berlin, Londres, Vienne, Rome* etc. Författarna växlade men allt publicerades under pseudonymen Paul Vasili, sedan Juliette Adam redigerat det inkomna materialet. Denne greve Vasili förutsattes enligt fiktionen vara en gammal diplomat i rysk tjänst. Strindberg åtog sig att skriva om Stockholm för bokserien, men hans arbete refuserades (texten finns numera tryckt och kommenterad i Nationalupplagan av de samlade verken, del 18). I kongressvolymen ger sig författaren inte in på fruktlösa gissningar om vem som kan ha författat *La Société de Rome*, men hävdar att framställningen tycks ha tillkommit bland ryssar i Rom. Kanske har vetskapen om den fiktive Vasilis nationalitet varit förledande. Troligare förefaller det nog att Juliette Adam anlitate en eller flera italienska pennor att verka under pseudonymens skydd. Så gick det ju till när Strindberg engagerades för uppgiften att presentera den svenska huvudstadens societet.

När en litterär genre blivit populär och välkänd är den också tacksam att parodiera. Romanen fick en festlig travesti genom Sternes *Tristram Shandy*, och motsvarande insats för de litterära Romskildringarnas del gjorde Strindberg med det dråpliga reportaget "Rom på en dag" (1884). Denna text borde självklart uppmärksammas i en bok om författare som besökt och beskrivit Rom. Strindberg vill i raljerande former provocera och göra upp med turistromantiska föreställningar. Därför påstår han att Rom mycket väl kan ses på en dag, i synnerhet som vistelsen är tung plikt mer än efterlängtat nöje: "Jag har inte kommit för att se. Jag har kommit hit för att ha sett." Barnet ser att kejsarens nya kläder inte finns, och den fördomsfrie Strindberg ser att Romans skönhet alls icke existerar. Forum Romanum befinnes vara "en ganska vacker grop, litet skräpig bara!" Sixtinska kapellet beskrivs vanvördigt som "en rektangulär låda, komprometterande likt en gammal teater." I artikelns avslutning riktar sig Strindberg polemiskt till en av de författare som före honom besökt Rom (också uppmärksam i *Gli scrittori stranieri raccontano Roma*): "Om jag hade den där Chateaubriand i mina händer, skulle jag minsann säga honom sanningen."

Conny Svensson

Cristine Sarrimo, *Heidenstams borem*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag, 2008.

Avstampet för Sarrimos studie sker i en dramatisk scen ur Heidenstams författarskap: två män, västerländske Hans Alienus och babyloniske konungen Sardanapalos, förenas i åtra till den 11-åriga haremsflickan Ahirab. Sekvensen slutar med att de båda männen gemensamt mördar flickan, för att sedan fortsätta beundra skönheten i hennes döda kropp. Omständigheten att tidigare forskning inte gör någon poäng av att Ahirab är blott 11 år ser Sarrimo som ett tecken på att Heidenstam har normaliserats; att det farliga och obekväma i författarskapet har tonats ned och osynliggjorts. En genomförd könsanalys är därför ett måste, menar Sarrimo, som även framhåller etnicitet, klass och ekonomi som betydelsebärande maktaxlar i författarskapet. Exemplet med Ahirab, som Sarrimo återkommer till flera gånger genom studien, visar att även ålder är en faktor som implicit inbegrips i analysen. I inledningen hävdar Sarrimo dessutom sitt uttalade syfte att lösgöra Heidenstams mest centrala prosaverk – som ingen tidigare har tagit ett samlat grepp om – från diskussioner om författarens intention.

Det maktbegrepp Sarrimo stipulerar är mångfaldigt och föränderligt, liksom innebörden i olika sociala och politiska kategorier. Detta innebär att studien mycket lätt skulle ha kunnat förankras i ett intersektionellt perspektiv. Intersektionalitet är emellertid ett ord som överhuvudtaget inte nämns, utan "könsspel" är det begrepp som introduceras för att "fånga relationen mellan det kvinnliga och det manliga i Heidenstams prosa". Termen motiveras med att den markerar den föränderlighet genom tid och rum Sarrimo anser präglar författarens föreställningar om manligt och kvinnligt (s. 9–15; citat s. 12). En diskussion om varför ett så uppenbart passande och fruktbart begrepp som intersektionalitet – i detta fall särskilt enligt Nina Lykkes definition – uteläts ur studien hade varit önskvärd. Genom att ansluta till denna forskningsinriktning hade Sarrimo sluppit introducera sitt eget begrepp, som i det begränsade utrymme som ges till definition förblir förhållandevis luddigt och oklart. Termen könsspel är sammansatt av två komplicerade och mångfacetterade begrepp, och läsaren förblir i ovetenskap om i vilka bemärkelser vi kan förstå "kön" som "spel". Dessutom är det oklart hur dessa begrepp samverkar. Exakt vad Sarrimo analyserar, hur dessa aspekter förhåller sig till varandra samt

hur analysen genomförs skulle förmodligen ha blivit klarare genom en förankring i ett redan etablerat och utförligt definierat begrepp, såsom intersektionalitet.

I första och andra kapitlet av denna kronologiskt strukturerade studie möter oss *Endymions* (1889) och *Hans Alienus* (1892) orientaliska fantasi. Njutning, glädje och fantasi är enligt Sarrimo centrala teman för 1890-talsgenerationen, och Orienten är den plats Heidenstam använder för att gestalta dessa begrepp. Intressant nog konstaterar Sarrimo att androgynitet, avhållsamhet och autoerotik, här liksom i flera av de fiktiva texter som presenteras i studien, är ett ideal för framstående män (ex. s. 21 f., 49). Den framgångsrike, västerländske mannen inkorporerar idealisk kvinnlighet i sin personlighet, samtidigt som han inte låter sig försvagas av måttlösa erotiska begär till kvinnorna. Därmed är han överlägsen den alltför kvinnlige och sinnlige orienten. Genom att dessutom uppmärksamma möjligheter till samkönad erotik mellan såväl män som kvinnor gör Sarrimo en mångfacetterad studie som varken gör sig skyldig till förenklingar eller osynliggöranden av det som inte passar in i våra normativa, nutida föreställningar om kön och sexualitet (samt deras samspel med andra maktaxlar).

Ett genomgående grepp i denna analys är interfolierandet av Heidenstams texter med "riktiga" berättelser, vilket innebär inslag av reseberättelser från Orienten och haremsskildringar skrivna av ottomanska och brittiska kvinnor. Att låta "den andre" komma till tals är naturligtvis helt nödvändigt för en mer fullödig förståelse av skapandet av vi och dem, här och där, i Heidenstams prosa. Men Sarrimo inför en alltför skarp åtskillnad mellan de litterära texterna och "verkligheten". Här framträder en strävan efter att nå fram till "hur det egentligen var" som motsäger den proklamerade öppenheten i termen spel, på så vis att uppfattningen om en pre-diskursiv verklighet sätter gränsen för hur långt spelet kan drivas. Därför hade en diskussion om det konstruerade i historieskrivningen varit på sin plats, och även en poststrukturalistisk diskussion om spelets gränser. Strävan att avtäcka ett slags sanning bortanför eller före texten präglar även Sarrimos hantering av förhållandet mellan författaren och dennes verk. Trots en uttalad strävan att lösgöra texterna från författarens intention hänvisar Sarrimo påfallande ofta till Heidenstams åsikter, biografi, fantasier, idéer och personliga erfarenheter; som vore författaren en gåta att lösa, för att på så vis förstå dennes verk.

Greppet att ställa fiktion mot verklighet blir mer fruktbart i fjärde kapitlet, "Kvinnorna skriver tillbaka". Här ges återigen "den andre" röst, på ett sätt som synliggör könsspelets och de könade identiteternas konstruerade status. Ur ett performativt, teatralt och identitetsskapande perspektiv diskuterar Sarrimo de brev som utväxlades mellan Heidenstam och Levertin å ena sidan, och beundrande kvinnor å andra sidan. Särskilt diskussionen om vilka olika roller de kvinnliga brevskrivarna intog i förhållande till männen de skrev till, exempelvis biktmoder och beundrarinna, är intressant, inte minst när de jämförs med klarsynta citat av kvinnor som vägrade spela detta könscesterande spel, såsom Selma Lagerlöf. Hur kanoniserade hade Heidenstam och Levertin blivit utan omgivande kvinnor som hyllade, stöttade och interpellade dem in i sådana positioner? Sarrimo visar att den underordnade kvinnan behövs för att mannen ska kunna vara överordnad.

I femte kapitlet, "Celibatkrigare i öst", återkommer diskussionen om avhållsamheten som en förutsättning för manlig kreativitet och andra manliga stordåd, som krigare eller kung. I *Karolinerna* (1897–98) har Heidenstams tidigare så positiva inställning till polygamin förändrats, konstaterar Sarrimo, och öst kontrasteras här till sin egen nackdel mot det som framhålls som specifikt svenska egenskaper: enkelhet, måttlighet, hederlighet, avhållsamhet och strävsamhet. Samtliga dessa egenskaper personifieras i Heidenstams litterära gestalt Karl XII. I detta kapitel är det särskilt intressant att Sarrimo visar att karakteristiken av det äktsvenska omfattar även kvinnor, som dock i denna roman inte får möjligheten att tjäna fosterlandet så som de själva vill. Här visas hur nationell identitet går före kön, men även hur dåtidens föreställningar om skillnaderna mellan män och kvinnor hindrar kvinnorna från att förverkliga denna del av sin identitet fullt ut. På så vis påvisas i Sarrimos diskussion av *Karolinerna* patriarkatets uppenbara nackdelar utanför könssystemet.

Diskussion om det ideala svenska fortsätter i studiens sjätte kapitel, "Den föreställda nationen". *Heliga Birgitta pilgrimsfärd* (1901) används här för att visa att Karl XII:s ideala, svenska manlighet även hade sin kvinnliga motsvarighet, nämligen Heliga Birgitta. För den storslagna gestalten, vare sig hon är man eller kvinna, är heterosexualiteten ett misslyckat alternativ, homosexualitet otänkbart, platonisk homosocialitet eller narcissism de enda möjligheterna till ett förverkligande av begär. Vägen

till denna slutsats är kantad av relevanta teoretiska referenser samt en sofistikerad jämförande analys mellan olika texter av Heidenstams hand, som sammantaget blir mycket övertygande. I detta kapitel ger sig Sarrimo dessutom in på minerad mark då hon skapar en dialog med den tidigare forskningen angående den känsliga frågan om huruvida Heidenstam i ett sent skede av livet kom att hysa nazistiska sympatier. Sarrimo vill inte tillskriva författaren någon entydig ideologisk hållning, men pekar på en tendens hos den tidigare forskningen att bortförklara obekväma uttalanden med naivitet eller senilitet. Detta innebär emellertid att Heidenstam normaliseras och oskadliggörs, menar Sarrimo, som hävdar att det förvisso finns ett ”radikalkonservativt, irrationellt och känslodrivet drag hos Heidenstam.” (s. 196) Men skulle inte radikal-konservativa eller fascistiska sympatier kunna formuleras efter noggranna, klarsynta överväganden och av fri vilja? Därmed naturligtvis ingenting sagt om Heidenstam i denna fråga, utom om Sarrimos resonemang. Är inte hänvisandet av vissa åsikter till en känslösfär ett lika effektivt omyndigförklarande av Heidenstam som sker i den tidigare forskningen?

Ett annat område där Heidenstam har normaliserats är enligt Sarrimo i förhållande till de ömsinta, känslösa brev som utväxlades mellan honom och vännen Oskar Levantin. Dessa diskuteras i kapitel tre, ”Kärleken mellan män”, där Sarrimo menar att ”gränsdragningsivern” mellan homoerotik och homosexualitet i den tidigare forskningen är intressant att iaktta. Själv intar hon ståndpunkten att det i dessa brev snarare rör sig om en grad- än en artskillnad. Detta innebär en sympatisk icke-kategoriserande ansats, som öppnar för just ett sådant könsspel som Sarrimo vill synliggöra. Mindre sympatisk än denna diskussion är det hårda (och i sammanhanget onödiga, opåkallade och säkerligen för många läsare ointressanta) utfallet mot queerteorin. Det drar fokus från analysen och hade hellre kunnat sparas till en artikel eller ett debattinlägg. Avvisandet av ett queerperspektiv får dessutom konsekvenser för analyserna, vilka förvisso kunde ha vidgats och fördjupats med en sådan infallsvinkel.

Låt mig ta ett exempel. I det inledande avsnittet i tredje kapitlet drar Sarrimo slutsatsen att ”den homoerotiska relationen” mellan Heidenstam och Levantin ”befäster [...] den heterosexuella ordningen” (s. 88). En sådan utsaga innebär att förhållandet mellan de båda männen redan inledningsvis definieras som på en och samma gång

präglad av homoerotik och heterosexualitet. Enligt detta resonemang skall förhållandet mellan de båda männen således inte ses som sexuellt, och därmed inte heller som ett potentiellt hot mot det som här framstår som en primär heterosexualitet. Med andra ord införs just en sådan artskillnad mellan olika former av relationer och begär, som Sarrimo i samma avsnitt uttryckligen tar avstånd från. Detta innebär att analyserna kommer att vila på en grundläggande paradox, som medför ett reproducerande av en hierarkisk ordning mellan heterosexualitet och homosexualitet. Trots att argumenten struktureras kring bland andra en av queerteorins grundtexter, Eve Kosofsky Sedgwick's *Between Men* (1985), medför denna implicita utgångspunkt att analysen enbart tillåts innefatta vissa former av begär och erotik. I förlängningen innebär detta ett upphörande av det könsspel studien syftar till att definiera. Med anläggandet av exempelvis ett queerperspektiv kunde detta ha undvikits, på så vis att den känslösa relationen mellan Heidenstam och Levantin då kunde ha vidgats till att innefatta en möjligheternas horisont, där andra val, andra bevekelsegrunder och andra erfarenheter kunde ha synliggjorts. På så vis hade studiens potential till subversivitet samt till att upplösa avståndet mellan norm och avvikelse haft större möjligheter att förverkligas. Som undersökningen i detta kapitel nu står riskerar dock dess resultat att upptas som lika heteronormativa som den tidigare forskning författaren vill profilera sig mot.

I avhandlingens avslutande kapitel, ”Konkurrensen mellan skilda värden”, vänds uppmärksamheten mot *Folkungaträdet* (1905; 1907). Den strid mellan olika dikotomier – känsla-vilja, frihet-ordning, glädje-plikt – som genomsyrar verket har enligt Sarrimo tydligt könsmissiga drag. Det främmande assimileras här i det svenska rikets uppkomst, sexualiteten tämjs, den ekonomiska diskursen utvecklas och klasskillnader hamnar i centrum. Diskussionen är dessutom fast förankrad i skärningspunkten mellan gammal och nytt; vad förblir och vad går under när ett samhälle ändrar karaktär? I denna process är kampen mellan manliga och kvinnliga värden central, och som Sarrimo påvisar har Heidenstams könsspel i detta läge förändrats. Det androgyna idealet är borta och staten skall byggas med traditionellt manliga värden: makt, plikt och ära (s. 241). Kravet på celibat har förvandlats till idealiserad kärlek (s. 246). Avslutningsvis konstaterar Sarrimo att könsspelet i Heidenstams författarskap ”är en lek och kamp i och

mellan män.” Utvecklingen i författarskapet – från en tidstypisk orientalistisk lek med erotik och sexualitet till nationell samling – sammankopplas här på ett övertygande sätt med koloniala och nationalistiska strukturer (s. 254 f.).

Sarrimos syfte med *Heidenstams harem* – för övrigt en välvald och fyndig titel – är att lägga ett könsperspektiv på Heidenstam för att på så vis motverka den normalisering hon menar har skett av författarskapet i den tidigare forskningen. Den första delen av detta syfte utförs konsekvent, utförligt och med ett övertygande resultat. Sarrimo är en god läsare och en noggrann akademiker, med förmåga att analysera flera olika maktaxlar samtidigt och i relation till varandra. På så vis är *Heidenstams harem* ett såväl välbehövligt som välkommet bidrag till den litteraturvetenskapliga forskningen. Den andra delen av syftet uppfylls inte på ett fullt lika övertygande sätt. Som jag har visat i diskussionen ovan så innebär Sarrimos tillvägagångssätt i problematiserandet av förgivettagna dikotomier och kategorier att hon på ett okritiskt sätt introducerar nya. Särskilt borde diktomierna verklighet-litteratur, verklighet-spel och litteratur-författare ha diskuterats. Som tidigare nämnts hade det även varit önskvärt med fördjupande och motiverande diskussioner av användningen av begreppet köns-spel, respektive uteslutanden och avfärdanden av andra begrepp. På så vis kunde studiens potential att bryta ny mark inom Heidenstamsforskningen ha förverkligats ytterligare.

Ann-Sofie Lönngren

Niklas Schiöler, *Begränsningens möjligheter. Svenskt kortdikt från Heidenstam till Jäderlund*. Carlssons Bokförlag, Stockholm 2008.

Niklas Schiöler disputerade 1999 på en avhandling om Tomas Tranströmer. Efter en utflykt i essägen för ett par år sedan (*Avig eller rätt. En vänsterhänt betraktelse*, 2007) är han nu tillbaka i litteraturforskningen *sensu stricto* med en genreanalytisk undersökning där Tranströmer återigen ställs i fokus, den här gången tillsammans med fem andra poeter: Verner von Heidenstam, Pär Lagerkvist, Harry Martinson, Gunnar Björling och Ann Jäderlund. Hans ämne är kort sagt svensk centrallyrik under 1900-talet. Och hans huvudsakliga ärende framgår nödortfigt av titeln: just det begränsade lyriska formatet tenderar att ta sig an så starka erfa-

renheter eller så oerhörda ämnen att det gång efter annan tangerar det som inte låter sig sägas i diskursivt språk. Undret över alla under – det som Heidenstam apostroferade i *Nya dikter* (1915) – mår bättre av behandling på ett fåtal rader än att kavalas ut i episkt format. Tesen, flitigt demonstrerad i Schiölers bok och med viss emfas inpräntad på slutsidorna, är inte sensationell men otvivelaktigt plausibel. Den lyriska begränsningen har sina särskilda möjligheter, och många av dem framträder verkligen ur de här analyserna.

Men Schiöler har också velat teckna konturerna av en historik, och för det ändamålet har han delat upp sina författare i tre par. Först ut är Heidenstam och Lagerkvist, en konstellation som möjligen kan få en och annan att höja på ögonbrynen, men Schiöler har alldeles rätt i att det finns mer som förklarar än som skiljer nittiootalisthövdingen från modernistpionjären. Han ifrågasätter med skäl själva klassificeringen av Lagerkvist som modernist – den kan åtminstone inte göras utan starka reservationer – och han kan, bl.a. med hjälp av författarnas korrespondens, peka ut vad den senare lärt av den förre: inriktningen på det generella, det nakna allmängiltiga (rättare sagt: vad dessa poeter, män och skalders verksamma i modernitetens Sverige, kunde uppfatta som generellt och naket allmängiltigt), på ett begränsat utrymme och med ett begränsat ordförråd. Där blir lätt förgängligheten och resignationen stora teman (Heidenstam), liksom brottningen med den frånvarande guden (Lagerkvist). Det lyriska utfallet blir, i synnerhet hos den äldre av poeterna, utomordentligt. ”Om tusen år” och andra korta stycken ur *Nya dikter* bär syn för sägen och Schiöler analyserar dem omsorgsfullt.

Därnäst står Martinson och Tranströmer på tur, och också här blir Schiölers fokus dubbelt. Dels avser han att kartlägga likheter i de bägge poeters skrivsätt, dels vill han peka på faktiska förbindelser dem emellan (det vill säga: vad den yngre lärt av den äldre). Till skillnad från de centrallyriska föregångarna Heidenstam och Lagerkvist blir de specifika och skarpsynta. Den luttrade aforismen får träda tillbaka för initierade panoreringar över flora och fauna. Martinsons och Tranströmers kortdikt nöjer sig inte med de vanliga reflexerna av himlen i dagdroppen utan preciserar sina scenarion till tid och plats. Här står alla sinnen på hjälpspann, närmast vidöppna mot naturen och rymden. Floridatången blommar om sommaren hos Martinson, en svala flyger från Transvaal hos Tranströmer. Bägge excellerar i förtätade ögonblick där världen